

OLÁH RÓBERT

Miről árulkodnak a peregrinusok bibliái?

A kora újkori reformátusság bibliahasználatáról eddig nem született átfogó tanulmány. A 16. század második felétől zsinati határozatok és egyházi kánonok sora kötelezte a református lelkészeket, hogy szerezzenek maguknak Bibliát, és rendszeresen tanulmányozzák a Szentírást. A többnyire alig néhány száz vagy legfeljebb egy-kétezer példányban kinyomtatott magyar nyelvű fordításokból kevés forgott közkezen a 18. század első feléig, a lelkészek többsége azonban legalább egy latin vagy görög nyelvű kiadást tarthattott a könyvtárában. A bibliák hiánya miatt olyan lelkészekről is tudunk, akik a nélkül voltak kénytelenek szolgálni.¹ Az idegen nyelvű kiadások jelentős része külföldi egyetemeken tanuló diákok útján érkezhettek a Kárpát-medencébe.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára több mint háromezer Bibliát őriz. Közöttük kell keresnünk azokat a példányokat is, amelyeket peregrinusok hoztak magukkal. Az alábbiakban tizenkét, a beszerzés időpontja szerinti rendbe sorolt példával szeretnénk illusztrálni, hogy milyen kiadások megszerzésével járultak hozzá peregrinusaink a hazai „bibliaéhség” csökkentéséhez.

A tulajdonosok életrajzát követi az egykor birtokolt kötet bemutatása. A hivatkozott bibliák adatait szerves egységként tárgyaljuk. A címleírás közlése, a tulajdonosi bejegyzések és a széljegyzetek ismertetése mellett figyelmet szentelünk a gyakran mellőzött könyvkötéseknek is.

¹ Lásd: OLÁH Róbert (2014): Bibliák a kora újkori református lelkészi könyvtárakban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2014/3., 8–23.

Debreceni Bálint héber-latin Bibliája

Debreceni Bálint (?–?) életéről alig tudunk valamit. 1548. augusztus 11-én iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, korábbi tanulmányaira vonatkozó adat a hazai kollégiumi anyakönyvek pusztulása miatt nem maradt fenn. 1580-ban bihari lelkészként említik a nevét.² Működésének eddig egyetlen ismert tárgyi emlékét, egy Sebastian Münster-féle bilingvis héber-latin Bibliát a Nagykönyvtár őrzi.

Daniel Bomberg velencei Bibliájára, a Targumokra és a rabbinikus kommentárookra támaszkodó Münster szövegét és jegyzeteit hosszú ideig használták az újabb héber kiadások szerkesztői. Ismerték és forgatták a korai magyar bibliafordítók és munkaközösségeik (Melius Juhász Péter, Sylvester János, Heltai Gáspár, Károlyi Gáspár).³

Az 1546. évi második kiadásból származó példányt szerzett a magyar diák a kötésbe préselt supralibros („V[alentinus] D[ebrecinus] 1551”) tanúsága szerint a megjelenést követő öt éven belül. Mindez adattal szolgál arra nézve is, hogy 1551-ben még külföldön tartózkodott. A példány értékét növeli, hogy az eredeti kötésben maradt fenn, leírását lásd alább.

Kéziratossá bejegyzések segítségével rekonstruálhatjuk a kötet további útját: 1631-től Géressi B. Mihály (?–?) nagybányai tanító⁴ birtokolta, 1650-ben Hodászi S. Miklós (1606–1650) nagybányai lelkész (Hodászi Pap Lukács püspök fia)⁵ vásárolta meg 3 tallérért Debrecenben.

² SZÖGI László (2011): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700: Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Akademien 1526–1700*. ELTE Levéltára (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*, 17.), Bp., 2794; SZABÓ András (2017): *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Balassi (Humanizmus és reformáció, 37.), Bp., 293.

³ HELTAI János – GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, szerk. (2008): *Biblia Sacra Hungarica: a könyv, „mely örök életet ad”*: 2008. november 21. – 2009. március 29., Országos Széchényi Könyvtár (fotók: Hapák József). OSzK, Bp., 178–179.; 244–245.

⁴ LUGOSSY József (1847): Nagybányai, másképp Aranyosmeggyesi egyházvidék személyzete a XVII-ik században. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 6 (1847)/8., 186.

⁵ Életére lásd: ZOVÁNYI Jenő (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (szerk.: LADÁNYI Sándor, 3. jav. bőv. kiad.). MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 258.

Életrajza szerint ugyanezen év január 23-án választották tiszántúli püspökké a városban, ekkor juthatott a kötethez.

Hodászi áprilisban bekövetkezett halála után, esetleg ismeretlen tulajdonosok közvetítésével kerülhetett végül a Nagykönyvtárba.

Jelzete: E 87

Miqdashe ... esrimwearba ..., *Hebraica Biblia, latine plane que nova Sebastiani Munsteri translatione...*, Basileae [Basel], ex officinis Michaelis Isingrinii et Henrici Petri, 1546, [40], 1601 p., 2°.

Kötés:

Fatáblás bőrkötésben. A kötéstáblák sávózással keretezettek. A kereteket palmettás és bibliai alakokat ábrázoló görgető (Dávid király, Mária a gyermek Jézussal, Pál apostol), ötszirmú virágot és Aldus-levelet ábrázoló bélyegzők lenyomata díszíti. A rézkapcsok leszakadtak. Supralibros: „V[alentinus] D[ebrecinus] 1551”.

Possessor:

In te speravi Domine no[n] co[n]fundar in aeterno[m]. Michaël B. Geressi 1631 (címlap);
Ex libris R[everen]di ac Cl[arissimi] D[omi]ni Nicolai Hodaszi Past[or] E[cclesi]ae Rivull[inae] dignissimi 1650 *Debreczi[ni]* (az első kötéstábla belső oldalán);
Nicol[ai] Hodaszi Talleros 3. (címlap).

Szántai Lukács görög Újszövetsége

Szántai Festő Lukács (?–1566?) Abaújszántón kezdte meg tanulmányait, s bár az anyakönyvek pusztulása miatt nem bizonyítható, de a magasabb fokú műveltséget adó pataki vagy debreceni Kollégiumban is tanulhatott, mielőtt peregrinálni indult. Alaghy János abaújszántói birtokos, regéci vár-

nagy (egykor szintén wittenbergi diák)⁶ támogatásával tanult Wittenbergben, ahol 1558. december 19-én írták be a nevét az anyakönyvbe. A magyar coetusnak is tagja volt. 1559–1560 körül Sátoraljaújhelyen, majd 1560–1561-ben Abaújszántón rektorkodott. 1561-ben újra Wittenbergbe ment Alaghy támogatásával, ahol 1564. augusztus 15-én magiszteri címet szerzett. 1566 februárjában szentelték fel evangélikus lelkésznek, s még ugyanazon évben áldozatul eshetett a szülőfaluját sújtó tatár pusztításnak.⁷

Műveltségére vet némi fényt az a görög *Újszövetség és János evangéliuma*-parafrazis, amelyet a kötésen olvasható supralibros („L[ucas] Sz[antovianus] 1561”) szerint 1561-ben, Wittenbergben szerzett a második ott tartózkodása alkalmával. Az egybekötött két mű közül az első címlapja elveszett, ennek ellenére azonosítható az *Újszövetség*: a Jean Crespin által szerkesztett 1559.

évi zürichi Froschauer-féle kiadásból származik.⁸ Vagyis a megjelenése utáni két éven belül már a reformáció egyetemén tanuló magyar diák kezében volt a kötet.

Számos, a szövegben található aláhúzás mellett több kéz írt széljegyzeteket a lapokra, az Efézusiakhoz és a Timóteushoz írott leveleket jegyzetelték sűrűbben.

⁶ Lásd: SZABÓ András (1984): *Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János*. In: FABINY Tibor (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből: Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp., 209–221.

⁷ SZABÓ 1984, 228.

⁸ A csonka *Újszövetséget* a zürichi Zentralbibliothek digitalizált példányával vetettük össze: <https://www.e-rara.ch/zuz/content/titleinfo/971206> (2020. 09. 21.)

Az Újszövetség végére kötötték Nonnus Panopolitanus 5. században keletkezett János evangéliuma-parafrázisát.

Jelzete: Sz 1409

Koll. 1. *Tēs kainēs diathēkēs hapanta ...: Novum Iesu Christi domini nostri Testamentum, additissimum miserum et sententiarum, quae singulis capitibus continentur: varii sitem lectionibus, multisque testimoniis, quae laborem in legendo acconferendum agno pere sublevabunt*, [ed. Jean Crespin], [Zürich], [Christoph Froschauer], [1559], 748 p., 8°.

Koll. 2. Nonnus (Panopolitanus), *Metabolē Tu Kata Iōannēn Hagiū Euaggeliū*, Parisiis [Paris], apud Martinus Iuvenem, 1556, 168 p., 8°.

Kötés:

Fatáblás bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben az isteni erényeket (Fides, Spes, Caritas) ábrázoló görgető lenyomata. A középmezőben lemezről nyomott képek (bibliai jelenetek?) A rézkapcsok leszakadtak. Supralibros: „L[ucas] Sz[antovianus] 1561”.

Megjegyz.:

Széljegyzetekkel. A hátsó kötéstáblán kéziratos Augustinus- és Bernardus-idézetekkel.

Sziksza Hellopoeus Bálint héber Bibliája

Sziksza Hellopoeus Bálint (?–1575) Bibliáját korábban Fekete Csaba ismertette az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett reprezentatív kiállítás katalógusában.⁹ A tulajdonos korai tanulmányairól nincs adatunk.

1562. január 12-én iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, ahol 1566 elejétől ugyanazon év augusztusáig a magyar coetus seniora volt. Rövid magyarországi tartózkodás után 1566. október 12-én a Genfi Egyetemre iratkozott be, ahol Beza teológiai előadásait hallgatta. 1567 februárjában Zürichbe indult Bullingerhez. Hazatérve Egerben tanított, majd lelkészkedett, 1573-tól haláláig Debrecenben szolgált Melius utódként. Úrvacsorai értekezése és

⁹ HELTAI – GÁBORJÁNI SZABÓ szerk. 2008, 176–177.

egy antitrinitárius-ellenes munkája elveszett.¹⁰ Írt a hit három fő artikulusáról magyarul,¹¹ illetve a szentségekről latinul (Beza előszavával jelent meg Genfben),¹² magyar nyelvű katekizmusa három kiadást ért meg.¹³ Versei jelentek meg a wittenbergi Zrínyi-albumban.¹⁴

Jelzete: Sz 969

Torah nevi'im u-ketvoim [Vetus Testamentum], Lutetiae Parisiorum [Paris], ex officina Roberti Stephani, 1539–1540, 4. vol., 33–59, 151, 53, 3–278, 3–123, 163, 138, 46, 1–56 p., 4°

Kötés:

Fatáblás bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. A külső keretben medalionba foglalt férfiportrés-kerubfejes-leveles, a belsőben Jézus születését, a kereszthalálát és feltámadását ábrázoló feliratos görgető lenyomata. A középmezőkben lemezről nyomott képek: elől a kopottság miatt azonosíthatatlan alakok, hátul Justitia és Prudentia, Fortitudo és Temperantia. Alattuk és fölöttük kandeláberes görgető, valamint Aldus-leveles és ötszirmú virágos bélyegzők lenyomata. A rézkapcsokat a restaurálás során pótolták. Supralibros: „V[alentinus] H[ellopoeus] Z[ikzay] 1565”.

Possessor:

Liber Scholae Debr[ecinae] (az első levél rectóján); *Liber Ampl[issimi] Coetus Debr[ecinensis]* (az első levél verzóján).

Megjegyz.:

Korábbi jelzete: E 1792. – Vörös és fekete tintával írt széljegyzetekkel. – A kötésből kiemelt latin nyelvű pergamenkódex töredékével.

¹⁰ SZABÓ 1984, 249–250.

¹¹ RMNy 340

¹² RMK III. 742

¹³ RMNy 328, 346, 595

¹⁴ RMK III. 765

A kötésre nyomott supralibros („V[alentinus] H[ellopoeus] Z[ikzay] 1565”) szerint az akkor Wittenbergben tartózkodó diák a reformáció városában szerezte a héber Bibliát, amely Robertus Stephanus (Estienne) párizsi műhelyében hagyta el a nyomdászsajtót 1539–1540-ben. Stephanus kétszer adta ki a héber Szentírást, a negyedrészt alakú négykötetes első kiadás számára új betűtípust rendelt, és (a kisprófétákat kivéve) a bibliai könyveket önálló címlappal szedette ki.¹⁵

Az első kiadásból származó csonka negyedik kötet maradt ránk Szikszai Hellopoeustól, eleje és vége hiányzik. Lapjain vörös és fekete tintával írott latin nyelvű, helyenként egész oldalnyi széljegyzetes anyag tanúskodik arról, hogy a tulajdonos olvasta a könyvét.

Szanki Vid Beza-féle Újszövetsége

A baranyai származású Szanki Vid (?–?) 1581. június 13-án a Wittenbergi, 1581. október 24-én a Tübingeni Egyetemre iratkozott be. Előbbi helyen „Vitus Zanchius Baronensis Ungarus” néven a magyar coetus is sorába fogadta. Hazatérve Gyöngyösön rektorkodott, itt hunyt el fiatalon.¹⁶ A tulajdonost ezúttal is a supralibros alapján azonosíthatjuk („V[itus] Z[anchius] V[ngarus] 1585”). A kötésen látható württembergi címer és fedelemportré arról árulkodik, hogy Tübingenben juthatott hozzá Théodore de Bèze Új-

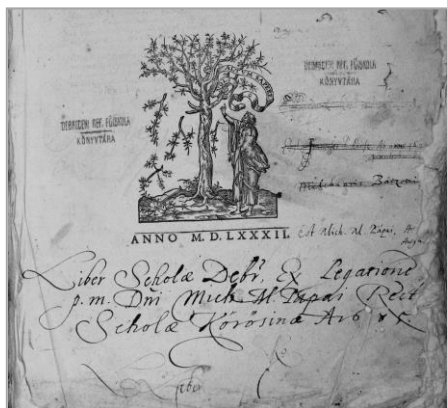
¹⁵ ARMSTRONG, Elizabeth (1954): *Robert Estienne, Royal Printer: An Historical Study of the Elder Stephanus*, Cambridge University Press, Cambridge, 119–120.

¹⁶ SZABÓ 1984, 227.

szövevétségének az 1582. évi genfi Stephanus-féle kiadásából származó példányhoz a megjelenés után alig három évvel később.

Théodore de Bèze (1519–1605) bibliái két méretben jelentek meg az európai könyvpiacra. Ötször adta ki nagyalakú (folio) formában az Újszövetséget (1556/1557, 1565, 1582, 1589, 1598), amelyek az első kivételével tartalmazták a görög textust, valamint a Vulgata újszövetségi részeit és Beza saját fordítását. Megjelent továbbá öt kisebb, nyolcadrét alakú kiadásban is (1565, 1567, 1580, 1590, 1604). Exegetikai és szövegkritikai jegyzetei a nagyalakú kiadásokban terjedelmesebbek, a kisalakú kiadásokban terjedelmi okokból mindössze a textusok hittani összegzései szerepelnek.¹⁷ Szanki tehát a Beza-féle folio-kiadások közül a harmadikból szerzett egy példányt.

A Biblia Szankit követő első ismert tulajdonosa Ákosi P. Ferenc (?–?) volt, aki a címlapon olvasható töredékes bejegyzése szerint az 1640-es években szerezte meg a kötetet.¹⁸ Tőle kerülhetett Baczoni Baló Menyhért (?–

1662) pataki tanárhoz valamikor a század közepén. 1677-ben már Lévay P. Sámuel könyvtárába tartozott,¹⁹ akitől Pápai M. Mihály (?–?) kőrösi rektorhoz²⁰ került. Végül Pápai hagyományozta a debreceni Kollégiumra, amelynek könyvtárosa 1685-ben jegyezte fel az adományozás tényét a címlap alá. Ez a kötet rejti tehát az egyik legrégebbi ideje a Kollégiumban őrzött Bibliát.

¹⁷ KRANS, Jan (2006): *Beyond What Is Written: Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament*, Brill, Leiden, Boston, (New Testament Tools, Studies and Documents, 35.), 202–203.

¹⁸ 1644. május 9-én iratkozott be a Debreceni Kollégiumba egy hasonló nevű diák. Lásd: SZABADI István, szerk. (2013): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére, 1.) TtRE, Debrecen, 266.

¹⁹ Több Lévay Sámuel nevű diákja is volt a debreceni Kollégiumnak.

²⁰ 1657-től és 1670-től is tanult egy-egy Pápai Mihály Debrecenben, bármelyikük lehetett az alma materre emlékező egykori diák. Lásd: SZABADI 2013, 284; 308.

Jelzete: E 702

Jesu Christi D[omini] N[ostri] Novum Testamentum, sive Novum foedus, cuius Graeco contextui respondent interpretationes duae, una, vetus, altera, nova, Theodori Beze, diligenter ab eo recognita, eiusdem Th. Bezae annotationes ..., [Genf], [Henricus Stephanus], 1582, [12], 525, 488, [32] p., 2°.

Kötés:

Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. A külső keretekben palmettás, a középsőben teológusokat (Huss, Erasmus, Luther, Melanchthon) ábrázoló, valamint medallionba foglalt sisakos férfiportrés-növényi ornamentikus görgető lenyomata. A középmezőben lemezről nyomott arabeszk keretdíszrel ellátott képek: az első táblán I. Frigyes württembergi herceg portréja, hátul a címere. A kötéstáblákban német nyelvű nyomtatványtöredékekkel. Supralibros: „V[itus] Z[anchius] V[ngarus] 1585”.

Possessor:

Est Francisci P. Akosi Ab anno 16[44? ...] (címlap);

Melchioris Batzoni (címlap);

Est Samuelis P. Lévy Anno D[omi]ni 1677 die 26 7bris Valet 2 flor[eni] den[arii] 30. (az első kötéstábla belső oldalán);

Est Mich[aelis] M. Pápai A[nn]o [...] Augu[sti] (címlap);

Liber Scholae Debr[ecinae] Ex Legatione p[ia]e m[emoriae] Mich[aelis] M. Papai Rect[or] Scholae Kőrősinae A. 1685.

(címlap);

Liber Communitatis Scholae Debrecinae (a hátsó kötéstábla belső oldalán).

Mihályko János revideált Vulgatája

Az eperjesi Mihályko/Mihalko János (?–?) szülővárosában, majd Bártfán és Nagyőrön tanult. 1593 őszén már eperjesi lelkészként indult Wittenbergbe, hogy pappá szenteljék. Csepregi Zoltán szerint a hitviták ekkorra már meg-

tépázták a reformáció egyetemének jó hírét, s a diákok elmaradoztak, ám az ordináció szempontjából még mindig vonzóbb volt a lutheránus jelöltek számára, mint Graz vagy Brieg.²¹ Mihályko 1593. október 21-én iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, ám aligha tartottak hosszabb ideig a tanulmányai.²² 1613-ban a Thurzó család udvari papjaként szolgált Szepesvárbán, majd Széchy György meghívására a murányi várban lelkészkedett. Művei között több fordítást találunk: Jakob Zader kegyes művét,²³ Simon Pauli postilláit²⁴ és Lukás Pollio prédikációit.²⁵ Népszerű imádságoskönyvét Pázmány Péter művének felhasználásával szerkesztette.²⁶

Mihályko Wittenbergben járva vásárolta meg az idősebb Lucas Osiander (1534–1604) munkáját, aki a héber és görög eredeti alapján javított szöveggel adta ki a Vulgatát. Protestáns oldalról már Osiander előtt többen igyekeztek korrigálni a Vulgata fordítási hibáit (például apja, Andreas Osiander), ő maga számos helyen javította Hieronymus szövegét. Martin Luther és Johann Brenz bibliakommentárjainak felhasználásával rövid magyarázatokat fűzött a szöveghez, az egyes versekhez külön-külön szedve azokat.²⁷ A két kötetben teljes munkát Mihályko zöld tintás bejegyzése szerint 12 meisseneni aranyért és 19 groschenért szerezte meg, amely komoly summának számított akkoriban.

A német típusú reneszánsz bőrkötéseken elől Luther, hátul Melanchthon portréja látható, az első kötetstáblákra a tulajdonosra és a kötetés idejére utaló supralibros („[Iohannes] M[ihalko] E[periesiensis] 1593”) került. Az 1696-ból

²¹ CSEPREGI Zoltán (2015): *A magyarországi iskolázás a reformáció századában (1540–1610) a wittenbergi ordinációs anyakönyvek tanúsága alapján*. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás: Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. Luther, Bp., 50–52.

²² Életére lásd: ZOVÁNYI 1977, 404.; valamint SZÖGI 2011, 3760.

²³ RMNy 976. (első kiad.)

²⁴ RMNy 967.

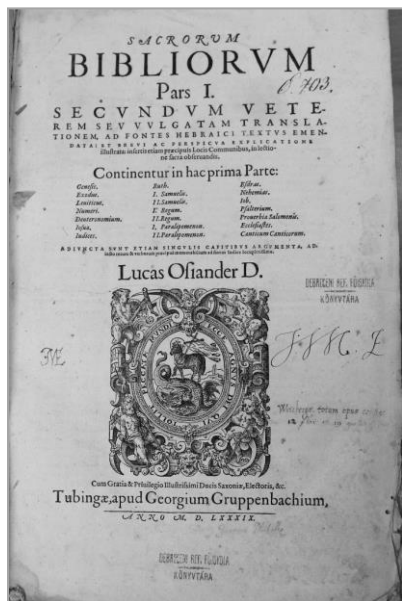
²⁵ RMNy 1030.

²⁶ RMNy 894. (első kiad.)

²⁷ ESKHULT, Josef (2006): *Latin Bible Versions in the Age of Reformation and Post-Reformation: On the development of new Latin versions of the Old Testament in Hebrew and on the Vulgate as revised and evaluated among the Protestants*. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, 106 (2006), 35–36.

származó, Johannes Andritius²⁸ részvételével Szinyén tartott kollokviumról tanúskodó és az 1704-ben kelt családi bejegyzés szerint a kötet akkor magánkézben volt, s csak később kerülhetett a Kollégium könyvtárába.

A lapszéleken Mihályko kezétől eltérő vonásokkal írt ritka jegyzetek járulnak Osiander szövegéhez. A jórészt latin, helyenként német szavakkal tűzdelt jegyzetek főként az igehelyekhez tartozó értelmező magyarázatok.

Jelzete: E 703

Sacrorum Bibliorum secundum Veterem seu Vulgatum translationem, ad fontes Hebraici textus emendata ... Lucas Osiander, Tubingae [Tübingen], apud Georgium Gruppenbachium, 1589–1591, 1–2. pars, 2°.
1. Pars (vol. 1.), 1589, [8], 1157, [22] p.
2. Pars (vol. 2.), 1591, [6], 798, [22] p.

Kötés:

Mindkét kötet hasonló bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretozettek, a keretekben szőlőindás, palmettás, az erényeket ábrázoló (Spes-Fides-Temperantia-Charitas) és leveles-indás görgető lenyomata. A középmezőben elől Luther, hátul Melanchthon lemezről nyomott feliratos portréja, alattuk és fölöttük kisebb lemezről nyomott bibliai jelenetek [?]. Supralibros: „[Johannes] M[ihalko] E[periesiensis] 1593”.

Possessor:

[Johannes] M[ihalko] E[periesiensis] (címlap, vol. 1.);
Joannes Mihalko (címlap, vol. 1.)
Witebergae totum opus constat 12 flor[eni] et 19 grossiis Misnie[nsis] (címlap, vol. 1.);
Asseribor libris Joannis Mihalko Ecclesiastae Eper[iesien]sis (címlap, vol. 2.).

²⁸ ZOVÁNYI 1977, 26.

Találunk a kötetben egy Chrysostomus-idézetet, valamint az első kötet végén egy Baptista Fulgosius-citátumot („*de ambitione et ambitiosis*”) is.

A második kötetben magyar nyelvű magyarázat van az egyik Osiander-nál előforduló helynévhez: „Thogorma, Phrygianak tartománya, most az Sidok Török orszagot Togormanak nevezik” (325.). Máshol Osiander Joel próféta könyvének második fejezetének Németországra vonatkozó magyarázatához fűzte hozzá az olvasó, hogy Basta zsoldosai és Bocskai hajdúi hasonló szörnyűségeket műveltek Magyarországon is az 1604. és azt követő években (444.).

Tasnádi Kincses Imre Beza-féle Újszövetsége

A Heidelbergi Egyetem népszerűségének növekedésében szerepet játszottak a wittenbergi események, „a 16. század végén a Formula Concordiae elfogadásával összefüggő szigorú lutheránus irányban való megmerevedése”.²⁹ Református peregrinustársaihoz hasonlóan Wittenberg helyett más német egyetemeket keresett fel Tasnádi Kincses Imre (?–?) is. 1599 októberétől a debreceni Kollégiumban tanult, 1605-ben verset írt ecsedi Báthori István halálára. 1610. július 11-én a marburgi, 1610 októberében a heidelbergi egyetemi anyakönyvbe írták be a nevét. 1612-ben üdvözlő verset írt peregrinustársához, Szepsi Korocz Györgyhez, a *Basilikon dórón* című királytükör fordítójához.³⁰

A Beza-féle bibliakiadások sorát fentebb már bemutattuk, a nyolcadrét alakú kiadások közül az 1580. évi a harmadik volt a sorban, amely a genfi Stephanus/Estienne műhelyben jelent meg. A supralibros tanúsága szerint Tasnádi Kincses ebből köttetett be egy példányt 1610-ben, németországi tanulmányai idején, Beza és Kálvin portréival. Mindössze néhány aláhúzás színesíti a Beza által magyarázott kétnyelvű Újszövetséget, amelyben a Szentírás görög nyelvű szövegét fogja közre a Vulgata („*vetus*”) és Beza latin fordításának („*nova*”) szövege.

²⁹ HELTAI János (1982): *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. OSzK, Bp., 243.

³⁰ HELTAI 1982, 335; az egyetemi beiratkozások időpontjára lásd: SZÖGI 2011, 807, 2133.

A lapszélékre nyomva Beza latin jegyzeteit olvashatjuk. A kötet további sorsáról árulkodó sorokat találunk az apostoli leveleket és a *Jelenések könyvét* bevezető levél verzóján. 1796-ban Bajka Imre ibrányi lelkésztől Vikárius Györgyhöz került, majd a 20. század derekán vándorolt dr. Erdős Károly értékes kollekciójába, amely megvetette a nagykönyvtári Biblia-különgyűjtemény alapjait.³¹

(A kötésről készült fotóreprodukciót lásd a folyóirat hátsó borítóján.)

Jelzete: Sz 196

Jesu Christi, D. N. Novu[m] Testamentu[m], Gr[aece] et Lat[ine], Theodoro Beza interprete, [Genf], [Henricus Stephanus], [1580], [16], 216 [316!], 195 [212!], 9–39 fol., 8°.

Kötés:

Fatáblás bőrkötésben, áttört réz sarokveretekkel. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben szalagfonatos görgető lenyomata. Az első táblán Beza, a hátsón Kálvin lemezről nyomott feliratos arcképe, alatta és fölötte vízszintes sávban elhelyezett puttós görgető lenyomata. A rézkapcsok leszakadtak. Metszése vörösre festett, poncolt és aranyozott csillagokkal díszített.

Supralibros: „E[mericus] K[incses] T[asnadinus] 1610”.

Possessor:

Venit in possessionem Georgii Vicarius In Anno Millesimo Septingentesimo Nongesimo Sexto Die Mensis Maii Vicesimo Septimo. A Domino Eccl[esi]ae Ibraniensis pastore, Emerico Bajka Dum ageret Annum unum et viginti ad se de volutum a Datore aetam [?] M. S. K. (AA^{1v})

Erdős Károly bibliája. Cum Deo tutus. (Pecsét, címlap.)

Megjegyz.:

A címlap, a praeliminária egy része, valamint az utolsó levél hiányzik.

³¹ Dr. Erdős Károly (1887–1971) debreceni, berlini, zürichi és cambridge-i tanulmányok után a debreceni teológiai akadémián kezdett tanítani. Bécsben szerzett teológiai doktori címet, 1929-ben nevezték ki rendes tanárrá az újszövetségi tanszékre. A *Debreceni Protestáns Lap* és a *Lelkészegyesület* szerkesztése mellett számos munkája jelent meg nyomtatásban, főként egyháztörténeti és újszövetségi tárgyúak. Lásd: ZOVÁNYI 1977, 180.

Marossy L. János Vulgatája

A Heidelbergi Egyetem 1621-ben bekövetkezett pusztulása után a református diákság új akadémiákat keresett. Rövid ideig más németországi (pl. Frankfurt an der Oder), majd a németalföldi (Leiden, Franeker, Utrecht, Groningen, Harderwijk) és a svájci egyetemekre (Basel, Zürich, Bern, Genf) iratkoztak be a legtöbben.

Marossy L. János (1602?–?) nevét az egyetemi anyakönyvek „Marosi”-ként említik, maga háromszor „Marossy”-ként jegyezte fel a bibliája lapjain. 1622. július 29-én iratkozott be a debreceni Kollégiumba,³² 1625-ben Frankfurt an der Oder egyetemének hallgatója volt,³³ 1626. április 18-án pedig már Leidenben tanult.³⁴ Verssel üdvözölte az 1627 októberében disputáló Kecskeméti N. Istvánt.³⁵ A kötetben olvasható bejegyzések több ponton kiegészítik Marossy életrajzi adatait, erről később.

1621 és 1632 között (Rév)Komáromban szolgált egy Marosi János nevű másodlelkész,³⁶ akinek 1632-ben Séllyei P. Ferenc ajánlotta a Franekerben megjelent disputációját.³⁷ A „bibliás” Marossy ebben az időben jórészt külföldön tartózkodott, így aligha volt azonos a két személy.

Bár a református egyházak nem ismerték el kizárólagosként a hivatalos katolikus fordítást, a gyakorlatban hasznát vették a Vulgatának. Különösen jellemző lehetett ez a 16–17. században anyanyelvű Szentírásban szűkölködő Kárpát-medencei reformátusságra, amely elsősorban a külföldön megjelent bibliakiadásokra volt utalva.

³² SZABADI 2013, 245. Hasonló névvel 1624. augusztus 19-én is beiratkozott egy hallgató. (Uo., 247.)

³³ SZÖGI 2011, 435.

³⁴ BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor (2007): *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918: Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten 1595–1918.* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) ELTE Levéltára, Bp., 2525.

³⁵ RMK III., 1409.

³⁶ KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt, szerk. (2009): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai, I, 1526–1760.* (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 10) Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 198.

³⁷ RMK III., 1477.

Az európai könyvpiacra nagy számban hozzáférhető Vulgata-kiadások gyakran érkeztek haza peregrinus diákok ládáiban. Bibliafordítóink közül többen figyelembe vették a Vulgata szövegét (Komjáti Benedek, Bencédi Székely István, Heltai Gáspár és Károlyi Gáspár), amely először csak 1626-ban jelent meg teljes egészében magyarul.³⁸

Marossy 1609-ben Mainzban megjelent Vulgatájának barokkosan gazdag rézmetszetes díszcímlapját Johann Theodor de Bry (1561–1623) készítette. A korinthuszi oszlopokkal díszített klasszikus architektúra előterében balra a kőtáblákat tartó Mózes, jobbra Krisztus látható, középen a Biblia cím- és kiadási adatait olvashatjuk. A talapzaton Mózes lábai alatt Ábrahám áldozata, Krisztus lábai alatt a rézkígyó látható, közöttük Krisztus a kereszten. Felül a négy evangélista fogja közre a feltámadott Krisztust. Külön címlapja van az újrakezdődő lapszámozással szedett prófétai könyveknek és az Újszövetségnek (Georg Keller és Jakob de Zetter, a de Bry-műhely metszőinek művei).³⁹ A két címlap megegyezik, csak a szedéssel készült címszöveget cserélték ki rajtuk. Jeremiás és Ézsaiás, valamint Ezékiel és Dániel próféták fogják közre a címet, alul a pásztorok imádatát látjuk. A bibliai történeteket művészi színvonalú mozgalmas rézmetszetek elevenítik meg a teljes kötetben, amelyek több művész munkájaként készülhettek.

A kötet címlapján olvasható bejegyzés és a német típusú reneszánsz kötésre nyomott supralibros tanúsága szerint a kötetet Marossy Frankfurt an der Oder egyetemén járva, 1628. április 20-án vásárolta 4 birodalmi tallérért. Ekkor újra a németországi városban tartózkodott, talán hazafelé tartott Magyarországra. Egy másik, idegen kéztől a címlap jobb felső sarkára írott újabb apró betűs bejegyzés szerint az ismeretlen illető öt nappal később, április 25-én kezdte el olvasni Marossy bibliáját. Ellentétben áll mindezen adatokkal az utolsó nyomtatott levél verzóján kezdődő két és fél levél terjedelmű imádság („*Pia, ac devota precatio ad Deum, ante sacra codicis Bibliorum lectionem...*”), amelyet a keltezése szerint a kötet megvásárlása előtt közel három hónappal

³⁸ BOTTYÁN János (2009): *A magyar Biblia évszázadai*. (2. átdolg. kiad., sajtó alá rend. Fekete Csaba.) Kálvin, Bp., 42.; 50.; 52.; 64.

³⁹ GROESEN, Michiel van (2007): *The De Bry collection of voyages (1590–1634): editorial strategy and the representations of the overseas world*. PhD thesis, Amsterdam, [szerző], 96. https://pure.uva.nl/ws/files/3960216/47113_Groesen_compleet.pdf (2020. 10. 01.)

korábban, 1628. február 1-én [!] írt le Marossy. A bibliaolvasásra készített imádságot különböző igehelyekből (főként a *Zsoltárok könyvéből*) kompilálta egybe. A széljegyzetek döntő többsége két kéztől származik, közülük a Marossyé azonosítható, a másik, a bibliaolvasás kezdetének időpontját rögzítő személyé homályban marad. Párhuzamosan olvashatták a példányt, egymást váltva, vagy időben egymáshoz közel. A protestáns diákok körében nem volt szokatlan jelenség a könyvek közös használata, erről tanúskodnak például az „et amicorum”-típusú bejegyzések.⁴⁰

Marossy és ismeretlen diáktársa végigjegyzetelte a Bibliát, alig van néhány olyan egymást követő oldal a nyomtatványban, amelyen ne volna látható legalább néhány aláhúzott szó vagy kéziratos marginális. A zsoltárokat a tízediktől kezdve a protestáns (azaz a héber szövegek szerinti) gyakorlatot

követve átszámozták. Jegyzeteik többnyire tartalmi kiemelések és más igehelyekre mutató utalók, ritkábban bibliográfiai utalások.

A korszak nagy teológiai összefoglalásai közül a leggyakrabban Kálvin *Institútiójára* hivatkoztak (11). A református teológusok közül Pareus hitvitázó művei és bibliakommentárjai (8), Daniel Chamier *Panstratiae Catholicae*-ja (3), Andreas Rivetus *Synopsis*-a (1), Buxtorf *Lexicon*-a (1) mellett feltűnik még egy-egy utalás Bezára (1) és Alstedre (1). Utaltak a protestánsok kedvelt biblia-

⁴⁰ Lásd: OLÁH Róbert (2016): *Adalékok az „et amicorum” possessorbejegyzésekhez*. In: NYERGES Judit – VERÓK Attila – ZVARA Edina (szerk.): *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Kossuth, Bp., 521–526.

kiadásaira: Münster, Tremellius, Vatablus, Arias Montanus munkáira, elvéve az egyházatyákra (Augustinus, Origenes), valamint a jezsuiták közül olyan közkeletű auktorokra, mint Roberto Bellarmino bíboros és Francisco Suarez.

Jelzete: E 156

Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti pont. max. iussu recognita et Clementis VIII auctoritate edita, Moguntiae [Mainz], apud Io. Albinum, impensis Ioannis Theobaldi Schonwetteri et Iacobi Fischeri, 1609, [6], 574, 226, 263 p., 4°.

Kötés:

Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. A külső keretben stilizált növényi ornamentikus, a középsőben palmettás, a belsőben indás-leveles görgető lenyomata. A középmezőben lemezről nyomott képek: az első táblán a Német-római Birodalom, a hátsón a Brandenburgi Választófejedelemség címere. Supralibros: „I[ohannes] L. M[arossy] 1628”. Metszése vörösre festett, poncolással és aranyozással díszített.

Possessor:

Perpetuo Haeredis legitimi jure possidet me Johannes L. Marossy Hung[arus] ab A[nno] D[omini] 1628. men[se] Aprilis 20. die. Francofurti ad Oderam Tal[leros] Imp[erialis] 4. (címlap); Post obitum primi possessoris suum me fecit Mich[aelis] Manyoki 1633. (címlap).

Megjegyz.:

„Lectoni hujus voluminis Biblior[um] inv[e]ntum applica[tur] 25. die April[is] styl[o] Vet[eri] Francof[ur]ti ad Oder[am] A[nn]o D[omini] 1628.” (a címlapon). – Egyházatyák idézetei (az előzéklapokon). – Széljegyzetekkel. – A kötet végén: „Pia, ac devota precatio ad Deum, ante sacra codicis Bibliorum lectionem ... Francofordiae iuxta Viadrum, faciebam A. C. 1628. I. die Febr[uarii] Johannes Marossy S[acrae] Th[eologiae] cand[idatus] mpria.” (3 fol.)

Az előzéklapokon olvasható, egyházatyáktól származó latin nyelvű idézetek közül a legelsőt Marossy mottójaként azonosíthatjuk, a további idézeteket az íráshoz használt tinta szerint legalább két különböző alkalommal írhatták le. Az említett jelmondat Hieronymusnak a Paulinus presbiterhez írott LIII. leveléből származik:

„Vera enim illa necessitudo est, et Christi glutino copulata, quam non utilitas rei familiaris, non praesentia tantum corporum, non subdola et palpans adulatio; sed Dei timor et divinarum Scripturarum studia conciliant. Symb[olum] Joh[annis] Marossy Ungari.”

A szövegrészlet Takács László fordításában így hangzik:

„Mert az az igazi, Krisztus enyvével egyberagasztott szeretet, amelyet nem a családi ügyek kezelése, nem csak a testi jelenlét, nem a ravaszkodó és nyaldosó hízelgés, hanem az istenfélelem és az írások tanulmányozása forraszt egybe.”⁴¹

A kötet 1633-ban már Mányoki Mihály (?–?) tulajdonában volt, a „*post obitum*” kitétel arra utal, hogy legkésőbb ebben az évben elhunyt Marossy, aki halálakor alig töltötte be a harmincadik életévét. Mányoki az 1630-as évektől kezdve 1673-ig szolgált Tatán, 1652-ben megválasztották a Komáromi Egyházmegyéből frissen kialakított Tatai Egyházmegye esperesének.⁴²

Sápi Z. Mihály Beza-féle Újszövetsége

Sápi Z. Mihály (1617–?) 1636. április 15-én kezdte meg tanulmányait a debreceni tógások között.⁴³ 1641. szeptember 9-én Franekerben, 1643. június 6-án Leidenben írták be nevét az egyetemi anyakönyvbe.⁴⁴ Élete további folyása ismeretlen.

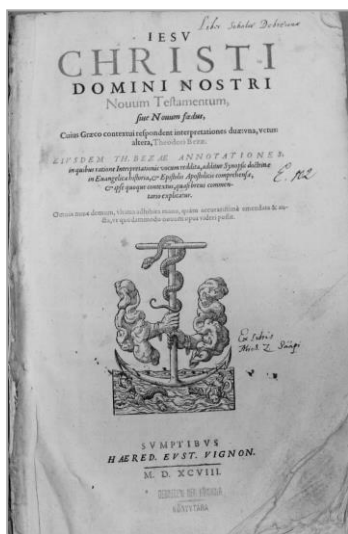
⁴¹ Szent JEROMOS (2005): *LIII. levél Paulinus presbiterhez.* (Ford. Takács László.) In: *Uó: Levelek.* (Szerk. TAKÁCS László.) Szentzár, Bp., I, 209.

⁴² KÖBLÖS – KRÁNITZ 2009, 503.

⁴³ SZABADI 2013, 258.

⁴⁴ BOZZAY – LADÁNYI 2007, 170; 2671.

A Beza-féle nagyalakú Újszövetség ötödik, 1598. évi (Genf, Eustathius Vignon örökösei) kiadásának címlapján olvasható a neve, az egyszerű kötéstáblán pedig a supralibrosa: „M[ichael] Z. S[ápiensis] 1643”. Eszerint németalföldi tartózkodása során jutott hozzá a kötethez. További tulajdonosról nem tudunk, a jegyzetanyag hiánya, illetve a Kollégium 17. század második felében használt (rendszerint datálatlan) tulajdonosi bejegyzése szerint a század végén vagy a 18. század elején bekerülhetett a Nagykönyvtárba.

Jelzete: E 102

Jesu Christi D[omini] N[ostri] Novum Testamentum, sive Novum foedus, cuius Graeco textuires pondent interpretationes duae, una, vetus, altera, nova, Theodori Bezae, diligenter ab eo recognita, eiusdem Th. Bezae annotationes ..., [Genf], [Henricus Stephanus], 1582, [12], 525, 488, [32] p., 2°.

Kötés:

Pergamenkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. A megkötőszalagok leszakadtak. Supralibros: „M[ichael] Z. S[ápi] 1643”.

Possessor:

Ex libris Mich[aelis] Z. Sáápi (címlap); Liber Scholae Debrecinae (címlap).

Csapó József angol Bibliája

A győri evangélikus családból származó idősebb Csapó József (1700–1759) 1717. május 28-án iratkozott be a németországi Halle an der Saale egyetemére, hogy teológiai stúdiumokat folytasson.⁴⁵ Később Savoyai Jenő herceg jogi tanácsosa volt a tagyospusztai birtokán, az ő fia volt ifjabb Csapó József

⁴⁵ TARR Attila (2004): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789.* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.) ELTE Levéltár, Bp., 897.

(1734–1799), Debrecen város tisztiorvosa.⁴⁶ Az idősebb Csapó 1717-ben Németországban vásárolt egy 1684-ben Londonban kiadott „*King James Bible*”-t, amelybe angolul írta be nevét, a birtoklás tényét és a jelmondatát. Származási helyét nem Győr latin névalakjából (Jaurinum), hanem a német változathoz (Raab) jegyezte fel. Angolsága nem volt hibátlan, feltehetően nyelvtanulás céljából szerezte a példányt.

Az eredeti szent nyelvek alapján készült „*Authorized Version*” az Anglikán Egyház hivatalos, szertartások során használt szövege először 1611-ben jelent meg. Nagy példányszámban terjesztették, különböző formátumú kiadásai egészen a 20. század közepéig használatban voltak.

Horváth Sámuel (?–?) még Csapó életében, 1748-ban hozzájutott a kötethez. Személye nehezen azonosítható, a 18. század középső harmadában több hasonló nevű lelkész működött. A következő tulajdonos Szathmári Áts András volt (1783–1799 között köveskáli lelkész),⁴⁷ ő 1787 augusztusában küldte a Bibliát ajándékba Kuthi Istvánnak (?–1788?), aki szeptember közepén nyugtázta az átvételt. A debreceni származású Kuthi a város jogászai rétegét képviselte. 1747. július 16-án iratkozott be a Hallei Egyetem jogi karára.⁴⁸ 1754-ben már a város jegyzőjeként hitelesítette a szűcs céh artikulusa-it,⁴⁹ 1786-ban Bihar vármegyétől nyert nemesi bizonyáglevelét.⁵⁰ 1788 folyamán Kuthi könyvtárából 17 rajnai forint 39 dénár értékben vásárolt a Kollégium, főként angol és francia nyelvű köteteket.⁵¹ Ekkor kerülhetett a Biblia is a Nagykönyvtárba.

⁴⁶ SZÁLLÁSI Árpád (2018): *Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*, II. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei, 124.) Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Magyar Orvostörténelmi Társaság, Bp., 12.
<http://real.mtak.hu/79581/2/SZALLASI.OSSZES.2.pdf> (2020. 10. 05.)

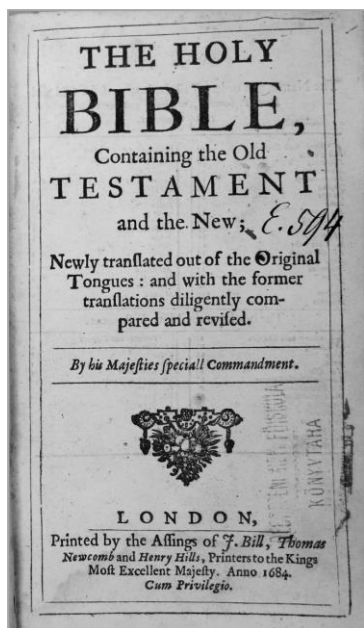
⁴⁷ S. LACKOVITS Emőke (2007): *Köveskál*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Bp.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/koveskal-82A6/fuggelek-84D1/xi-reformatus-lelkeszek-8516/> (2020. 10. 04.)

⁴⁸ TARR 2004, 1193.

⁴⁹ MÓDY György – P. SZALAY Emőke (1977): *Oklevelek, céhiratok a Déri Múzeum gyűjteményeiben*. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, 4 (1977), 241.

⁵⁰ HERPAY GÁBOR (1925): *Nemes családok Debrecenben*. Debrecen, [szerző], 50.

⁵¹ TIRE Levéltára II. 12. g. 1. (38. füzet 6r–7r. fol.)

Jelzete: E 594

The Holy Bible, containing the Old Testament and the New, Newly translated out of the original tongues, and with the former translations diligently compared and revised, By his Majesties special commandment, London, printed by the assings of J[ohn] Bill, Thomas Newcomb and Henry Hills, 1684, [854] fol., 12°.

Kötés:

Aranyozott gerincű bőrkötésben.

Possessor:

I am like wise on out of the Books of Joseph Csapo, Gentilman of Raab MDCCXVII. The faith into the Lord falleth never m[anu] pr[opria]. (előzék-lap); Samuel Horváth m[anu] pr[opria] An[n]o 1748 die 6a Julii (előzék-lap); Perillustri ac Generoso Domino Stephano Kúthy, Liberae Regiae et Civitatis Debrecinensis Ordinario Fiscali, mittit Andreas Áts Szathmári Minister Köveskálensis Anno Domini 1787. die 17 Augusti. (előzék-lap); percepi 12a Septembris 1787. (Kuthi Istvántól az előzéklapon.)

Megjegyz.:

Horváth Sámuel német nyelvű családi bejegyzéseivel (1748–1749).

Csáti Sámuel német Bibliája

Csáti Sámuel (1724–1755) debreceni patikárius életútját korábban Benkő Ferenc tárta fel. A debreceni Kollégiumban folytatott tanulmányokról nem tud, Csáti neve a diáknévsorban nem szerepel, ugyanakkor az alacsonyabb szinten tanulók neveit ekkoriban nem vették fel. 1744. október 10-én iratkozott be

Halle an der Saale egyetemére. 1746-tól a debreceni városi patika provisoraként működött, 1755. január 19-én, alig több mint 30 évesen hunyt el szárazbetegségben.⁵²

A hallei egyetemen kiváló orvosprofesszoroknál tanulhatott, ismerjük magánkönyvtára két ilyen tárgyú kötetét.⁵³ Az őszi félévet megelőzően már Németországban tartózkodott, ennek bizonyítéka egy nyolcadrés alakú német nyelvű Luther-Bibliában olvasható bejegyzése, amelyet 1744. június 24-én vásárolt 22 groszenért.

A század elején alapított és később az August Hermann Francke-féle hallei árvaház (Orphanotropheum, Wäysenhause) részeként működő Karl Hildebrand von Cantsein-féle bibliatársaság kiváló minőségben, többféle méretben és kivitelben, viszonylag olcsón állította elő a kiadványait. Csáti 1741. évi (a hatvanhetedik kiadásból származó) Luther-Bibliájához kötötték a Francke közvetlen munkatársa és veje, Johann Anstasius Freylinghausen által szerkesztett német nyelvű énekeskönyv nyolcadik

kiadását (1738), amely nem kevesebb, mint 1056 éneket tartalmaz. A kolligátum a hallei pietizmus hatásáról tanúskodik Csáti könyvtárában. Kiváló állapota arra utal, hogy nem forgatták rendszeresen:

⁵² BENKÓ Ferenc (1983): *Csáti Sámuel debreceni patikárius élete és működése*. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, 10 (1983), 175–187.

⁵³ BENKÓ 1983, 180.; GÁBORJÁNI SZABÓ Botond (2014): *Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium: Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa – fejezet a historialitteraria magyarországi történetéből*. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 46.

Jelzete: E 653

Koll. 1. *Biblia, Das ist: Die gantze Heil. Schrift Altes und Neues Testaments, nach der Teutschen uebersetzung D. Martin Luthers, ... nebst der vorrede des ... C. H. von Canstein, LXVII Auflage, Halle [Halle an der Saale], zu finden im Wäysenhouse, 1741, 22, [2], 1079, 308, [4] p., 12°.*
 Koll. 2. *Geistreiches Gesang-Buch Den Kern alter und neuer Lieder in sich haltend*, herausgegeben von Joh. Anastasio Freylinghausen, Editio VIII, Halle [Halle an der Saale], in Werlegung des Waysenhauses, 1738, [12], 557, [10] p., 8°.

Kötés:

Bőrkötésben. Metszése aranyozott és poncolással díszített.

Possessor:

Samuel Csáti Cujus Symb[olum] Ora et coronaberis. Empt[us] Halae 24 Junii 1744. 22. grossis. (Előzéklap.)

Paksi Kis András ajándéka a Kollégiumnak

A 18. században kezdték igazán értékelni és megbecsülni a régiséget, ebben az időben számos ritka nyomtatvány és kézirat került a Nagykönyvtárba, amelyeket jelentős részben külföldi aukciókon való sikeres licitálással szereztek meg a gyűjtemény vezetésével megbízott professzorok. A korszakban Kazay Sámuel, a város bibliofil patikáriusának könyvtára jelentett nagyobb léptékű gyarapodást értékes antikvár kötetekből.⁵⁴ A ritkaságokkal való gyarapodáshoz időnként a külföldön járó magyar diákok is hozzájárultak.

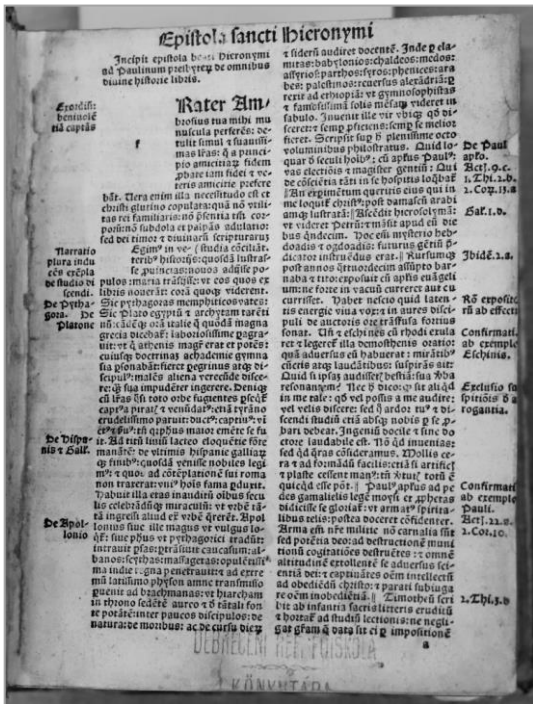
A losonci származású ifj. Paksi Kis András (?–?) 1761. április 24-én iratkozott be a debreceni Kollégiumba, 1769–1770 között a könyvtáros (bibliothecarius ordinarius) tisztét viselte.⁵⁵ Zürichben tanult 1772. június 21-től, a

⁵⁴ Lásd: GÁBORJÁNI SZABÓ 2014.

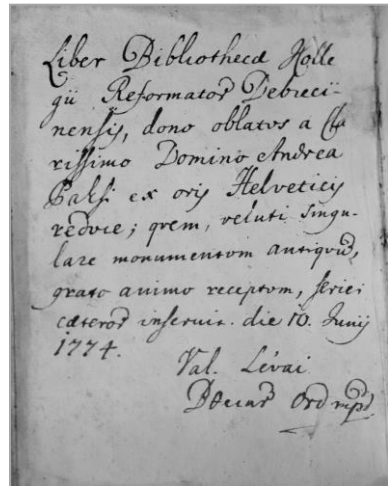
⁵⁵ SZABADI 2013, 483; VARGA Zsigmond (1945): *A Kollégiumi Nagykönyvtár és a vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége*, Debrecen, (k. n.) [városi nyomda], 69.

következő évben tért haza. Utazóládájában ott lapult az 1499-ben a bázeli Johannes Frobenius műhelyében megjelent ősnymtatvány-Biblia, amelyet 1774 júniusában Lévai Bálint akkori könyvtáros diák vett át a peregrinustól. Paksi Kis ugyanezen évben kezdte meg 1777-ig tartó szolgálatát Kölesden.⁵⁶

Az egyetemekről hazatérő diákok gyakran hoztak magukkal olyan könyveket, amelyeket kifejezetten az egykori alma materük gyarapítására szántak. Az első kötéstábla belső oldalán olvasható Lévai Bálint bejegyzése, miszerint így járt el a Helvét tartományokból hazatérő Paksi Kis, amikor a debreceni Kollégiumnak adományozta a vélhetően már nem a tartalma, hanem a régisége miatt megvásárolt Vulgatát. A 18. század végén a rövidítésektől hemzseggő régi latin szöveget nehezen olvashatták, ritkasága és régisége miatt a kötet értékét azonban elismerték és megőrzésre méltónak tartották.

A kötetet a 16. században újraköthették, erre utal a kötés díszítése, a szűkre vágott margók, valamint a vörösre festett metszés.

⁵⁶ GLÓSZ József (2007): *Kölesd. Száz Magyar Falu Könyvesháza* Kht., Bp. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/kolesd-7F00/fuggetek-812B/iii-reformatus-lelkeszek-8183/> (2020. 10. 06.)

Jelzete: **Ős 4**

Biblia Latina, Basel, Johannes Frobenius, 1495, 508 fol., 8°. – CIH 656.

Kötés:

Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben medalionba foglalt uralkodói portrékat (Carolus, Ferdinandus felirattal), olaszkorsót és angyalfőt ábrázoló görgető lenyomata. A középmezőben angyalokat és növényi ornamentikus díszet ábrázoló görgető lenyomata.

Possessor:

Liber Bibliothecae I[llustris] Collegii Reformato[rum] Debrecinensis, dono oblatos a Clarissimo Domino Andreae Paksi ex oris Helveticis reduce; quem velutis ingulare monumentorum antiquo[rum] grato animore ceptum, seriei catero[rum] inseruit. die 10. Junii 1774. Val[entinus] Lévai B[ibli]o[thec]a[rius] ord[inarius] m[anu] p[ro]p[ri]a (előzéklap).

Récsei János francia Bibliája

Récsei János (1754–1836) a debreceni Kollégiumban tanult, 1769-ben lépett a tógás diákok sorába. Érmihályfalvi rektorkodás után 1781. szeptember 24-én iratkozott be a Franekeri Egyetemre, majd 1782 augusztusában az Utrechti Egyetemre. Kis szünetet követően 1783 és 1786 folyamán ismét utrechti hallgató volt. Tanulmányait a *Stipendium Bernardinum* támogatásával folytatta, amely 1761-től napjainkig számos magyar és pfalzi diák diplomaszerzéséhez hozzájárult.⁵⁷ Hazatérve 1787-től Tiszaderzsén, 1792/1793-tól Székelyhídon, Gálospetriben, Mihályfalván, majd ismét Székelyhídon, végül 1814-től Érbogyoszlón szolgált. 1822. január 22-én (Zoványi szerint 1826-ban) választották érmelléki esperessé.⁵⁸

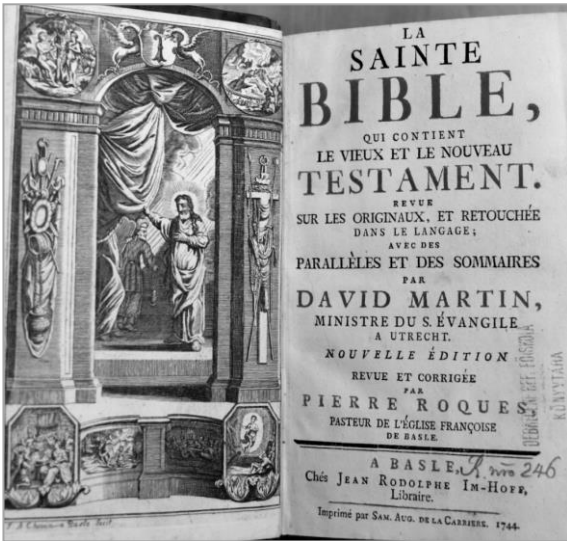
⁵⁷ BOZZAY – LADÁNYI 2007, 1221; 1899.

⁵⁸ Életére lásd: ZOVÁNYI 1977, 502; *Az Érmelléki Traktus egyházközségeinek 1823–1826 között összeállított históriája*. (Közread. EMÓDI András.) TTRE Levéltára, Debrecen, 2018. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, 21.), VIII. – A két forrás adatai helyenként ellentmondanak egymásnak.

A nőtlen, utódok nélkül élő lelkész egész vagyonát a Kollégium önálló irodalom tanszékének alapítására hagyta.⁵⁹

A könyvtárában számos Szentírást találunk, közülük egyet emelünk ki illusztrációként. 1748-ban Utrechtben vásárolt egy bázeli Imhoffnál kiadott francia nyelvű Bibliát, egybekötve egy francia zsoltárkönyvvel. Mindkettő a Hollandiába menekült francia anyanyelvű reformátusok kiadványa volt.

A Bibliát kiadó David Martin (1639–1721), az utrechti vallon gyülekezet lelkésze revízió alá vette a Szentírás szövegét, magyarázó jegyzetekkel kísért francia nyelvű kiadása a 19. század végéig használatban volt Németalföldön.⁶⁰ A másodikként bekötött zsoltárkönyv (és a hozzá csatolt imádságok,

ágenda és katekizmus) pedig a legmagasabb holland egyházi szervezet, a vallon „nemzeti” zsinat hivatalos kiadásaként jelenhetett meg Amszterdamban 1740-ben. Récsei tehát érdeklődött a zárt közösséget alkotó francia nyelvű menekültek által megjelentetett kiadványok iránt.⁶¹

⁵⁹ ZSIGMOND Ferenc (1940): *A debreceni Kollégium és a magyar irodalom*. (A debreceni Kollégium története, 3/4.) Debrecen, Sz. Kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalat, 72–75.

⁶⁰ KNETSH, Freek R. J. (2006): *A French Bible produced in the Netherlands: La Sainte Bible par Martin David, pasteur Wallon à Utrecht (1707)*. In: *Lay Bibles in Europe 1450–1800*. (Ed. Mathijs LAMBERIGTS, August den HOLLANDER) University Press, Leuven, Paris, Dudley, Uitgeverij Peeters, Leuven, 279–280.

⁶¹ FRIJHOOF, Willem (2003): *Uncertain Brotherhood: The Huguenots in the Dutch Republic*. In: *Memory and Identity: The Huguenots in France and the Atlantic Diaspora*. (Ed. Bertrand van RUYMBEKE, Randy J. SPARKS) University of South Carolina Press, Columbia, 128–171.

Jelzete: E 533

Koll. 1. *La Sainte Bible, qui contient le Vieux et le Nouveau Testament*, revue sur les originaux, et retouchée dans le langage, avec des parallèles et des sommaires, par David Martin, A Basle [Basel], chés Jean Rodolphe Im-Hoff, imprimé par Sam. Aug. de la Carriere, 1744, [8], 804, 148, 262, p., 8°.

Koll. 2. *Les Pseaumes de David*, mis en vers françois, revus et aprouvez par le Synode Walon des Provinces-Unies, Nouvelle edition, Amsterdam [Amszterdam], chez Pierre Mortier, 1740, 419 p., 8°.

Kötés:

Aranyozott gerincű bőrkötésben. A kötéstáblák aranyozott sávokkal keretezettek. A középmező sarkaiban makkos-leveles, középen virágos bélyegző aranyozott lenyomata.

Possessor:

Joannis Rétsey ab a[nn]o 1784. Trajecti ad Rhenum (előzéklap).

Összegzés

Példatárunkban tizenkét Bibliát vonultattunk fel az ősnymtatványtól a 18. században kiadott könyvig: egy héber, egy héber-latin, egy görög, három görög-latin, három latin, egy angol, egy német és egy francia kiadást mutatunk be.

Peregrinusaink kezén a 17. század végéig jórészt a reformáció századában vagy a 17. század elején, a három szent nyelven nyomtatott bibliák forogtak, könyvtáraikban a 18. században jelenhettek meg nagyobb számban az európai nemzetek nyelvén kiadott bibliák.

A gyakorlati használatra vásárolt „munkaeszköztől” a kuriózumként beszerzett ritkaságig többféle könyv történetét ismerhettük meg. A francia, német és angol bibliákat a feltételezettnél gyakrabban vásárolhatták nyelvtanulás céljából: a jól ismert igehelyek és történetek idegen nyelven való olvasása egyszerre bővíthette a szókincset és a nyelvtani ismereteket. Különösen népszerű lehetett Beza görög-latin bilingvis kiadása, amelynek hazai elterjedésének feltárásával még adós a kutatás.

Többségében legalább három-négy tulajdonos útján vándoroltak kézről kézre a példányok, míg utat találtak a Nagykönyvtárba. Több példát is látunk arra nézve, hogy diákjaink a megjelenéstől számított néhány éven belül hozzájuthattak a legfrissebbnek számító bibliakiadásokhoz, ám a 18. században ez az idő helyenként már évtizedekben volt mérhető.

Főként egyetemet végzett lelkészek köteteit mutathattuk be, világi pályára tért értelmiségiek közül egy városi gyógyszerész és két jogász szerepelt a példatárban. Bár a peregrinusok jelentős része valóban lelkészi vagy tanári pályán találta meg a számítását, jó néhányan folytattak például orvosi tanulmányokat a külföldi egyetemeken.

Az összeállításból kirajzolódott a peregrináció történetének íve a reformáció egyetemétől – a németországi, németalföldi és svájci akadémiákon át – a pietizmus németországi központjáig. Bármelyik európai ország egyetemén jártak is diákjaink, bőséges választék fogadta őket Bibliából. A nemzetközi könyvpiacra beszerzett példányokkal végső soron a kollégiumi Nagykönyvtár és az ott tanuló generációk gyarapodtak.